

Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՎԵՐՋԻՆ ԱՆԳԱՄ Ն. ԱԿԻՆՅԱՆՆ ՈՒ ԵՂԻՉԵԻ
«ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ»

Վերջացնելով իր երեք փոքրագիր հատորներից բաղկացած Եղիշեի պատմության ուսումնասիրությունը՝ Ն. Ակինյանը «Հանդես Ամսօրյա»-յի 1951 թվականի օգոստոս-հոկտեմբերի համարներում անդրադառնալով իր դեմ եղած քննադատություններին, ավելի մանրամասնորեն կանգ է առել իմ քննադատության վրա¹ (էջ 398—406): Պետք էր սպասել, որ Ն. Ակինյանը փաստեր մեջ բերեր մեր ասածները հերքելու և իր դրույթը պաշտպանելու համար: Սակայն, դժբախտաբար, այդպիսի փաստարկության հետք անգամ չկա Ն. Ակինյանի պատասխանի մեջ:

Ամենից առաջ նա աշխատել է թուլացնել իմ փաստարկումների ուժը նրանով, որ ջանք է գործ դրել վարկաբեկելու իմ գործ դրած գիտական մեթոդը, ասելով, թե «Ան (խոսքը իմ մասին է) կհավատա կույրզկուրայն այն ամեն ավանդության, որ հասած է մեզի, առանց քննության ենթարկելու անոնց հնությունը, արժանահավատությունը և անադարտությունը» և «ափ ի բերան» զարմանում է, որ ես իբր թե ընթերցողներին մատուցել եմ Եղիշեի ավանդական կենսագրությունը, համարելով այն «ըստ էության ճշմարտության համապատասխան»:

Իր պատասխանի հենց առաջին բայլերից Ն. Ակինյանը բռնել է փաստերը նենգադարսելու ուղին: Նախ, մենք ոչ մի տեղ չենք ասել, թե Եղիշեի ավանդական կենսագրությունը լիովին համապատասխան է ճշմարտության, ընդհակառակը, հատկապես շեշտել ենք (էջ 7), որ «այդ ավանդական կենսագրության մեջ անհավանական գծեր կան», Եղիշեի զինվոր կամ Վարդանի ազգակից լինելը համարել ենք «անարժեք զրույց» (էջ 9) և միայն Եղիշեի ճգնական կյանքի մասին ասել ենք բառացի հետևյալը. «Այս ավանդությունները Եղիշեի նզնական կյանքի մասին կարելի է ըստ էության ճշմարտության համապատասխան համարել, բացի նրա նշխարների փոխադրության խնդրից, որ ոչնչով հաստատված չէ» (էջ 10):

Այս փոքրիկ հարցում էլ, ուրեմն, Ակինյանը չի կարողացել ճշմարտասիրություն պահպանել և հետևելով իր մեր կողմից քննադատված բանասիրական մեթոդին՝ մեզ վերագրել է մտքեր, որ մենք ոչ մի տեղ չենք արտահայտել, և Եղիշեի միայն վերջին տարիների ճգնական կյանքի մասին ասածը բնահաճորեն տարածել է Եղիշեի ամբողջ կենսագրության վրա:

¹ Տե՛ս Եղիշեի Վարդանանց Պատմությունը, թարգմանությամբ, ներածական ուսումնասիրությամբ և ծանոթագրություններով պրոֆ.-դր. Ե. Տեր-Մինասյանի, Երևան, 1946, էջ 323, ներածություն, էջ 40—50:

Երկրորդ, Ն. Ակինյանին շատ լավ հայտնի է, և ինքն էլ այլուր վկայել է այդ մասին, որ մենք առհասարակ ոչ մի ավանդության հավատ չենք ընծայում «կուլտուրային» և կարիք էլ չունենք հավատ ընծայելու: Մեր հասցեին այդպիսի մեղադրանք ուղղելը պետք է համարել առնվազն ոչնչով շարդարացված թյուրիմացության արդյունք:

Երրորդ, խոսելով ընդհանրապես ավանդությունների մասին ըստ էության, պետք է ասենք, որ մեր խորին համոզմունքով՝ եթե լուրջ փաստեր չկան կասկածի ենթարկելու ավանդությունը, ապա մինչև այդպիսի փաստեր երևան հանելը պետք է իրավունք տրվի ավանդությանը: Տվյալ դեպքում Ն. Ակինյանը չի կարողացել փաստերով հաստատել Եղիշեի մասին եղած ընդհանուր ավանդության սխալ լինելը և ընկել է մի խորխորատ, որից դուրս դալ չի կարողանում:

Անցնելով Ն. Ակինյանի մեզ տված պատասխանին՝ պետք է կարճ ասենք հետևյալը. Ակինյանն իր գրվածքում վեց «գլխավոր կովաններ» էր մատնանշել, որոնց վրա պետք է ուշադրություն դարձնեին Եղիշեի պատմությունն ուսումնասիրողները, բայց չեն դարձրել. այդ կովաններով պետք է ապացուցվեր, որ Եղիշեի պատմությունը վերաբերում է ո՛չ թե 451 թվականի հայկական ապստամբությանը, այլ 570-ական թվականների դեպքերին: Ավելորդ է այստեղ կրկնել նորից այդ «վեց կովանները» (տե՛ս նրանց թվարկումը մեր ներածության մեջ, էջ 42), բայց մենք մեկիկ-մեկիկ փաստերով հերքել էինք դրանց զորությունը, և պետք էր սպասել, որ Ակինյանը դրանց դեմ հակառակ փաստեր կբերեր՝ մեր սխալը ցույց տալու համար: Սակայն, ինչպես ասացինք, նա ոչ մի իրական համոզիչ փաստ չի բերում իր թեզիսներն ապացուցելու համար, այլ երկար ու բարակ և միանգամայն անհամոզիչ դատողություններով փորձում է միայն խուսափել փաստերի ջախջախիչ ուժից:

Բերենք երեք փոքրիկ օրինակ.

1) Նյուդեբեի վրա հիմնված՝ մենք ասել էինք, թե Հազկերտ II-ի օրոք իրոք պատերազմ է տեղի ունեցել պարսից և հռովմայեցոց մեջ, իսկ Ն. Ակինյանը սրա մասին ասում է հիմա. «Եթե Նյուդեբե աշքի առաջ ունենար իմ հառաջ բերած տեղիքները, վստահ եմ, թե պիտի փոխեր իր տեսությունը»: Մինչդեռ «տեսությունը» փոխելու համար ոչ մի իրական փաստ չի բերվում ո՛չ այստեղ և ո՛չ էլ այլուր:

2) «Ժամանակագրական սխալներ Տաբարիի պատմության մեջ մեկն ավելի անգամենի մատնանշած է Նյուդեբե, ուստի իր ալ հաղորդած տեղեկությունները վրամ Ե-ի մասին իմանալու է» (ընդգծումներն իմն են: Ե. Տ. Մին.): Ուրեմն, եթե Տաբարին, Ակինյանի կարծիքով մի տեղ սխալ է արել, ապա այդ իրավունք է տալիս բանասերին նրա տված այլ տեղեկություններն էլ առանց որևէ հիմքի քմահաճորեն մեկնելու և իմաստներն աղավաղելու:

3) «Աշխարհագրի մասին» Ն. Ակինյանն ասել էր, թե «Երկու պատմագիրներու (Տաբարի և Եղիշե) հաղորդած տեղեկություններն ըստ ամենայնի նույնը զաա» (ընդգծումն իմն է): Մենք դրան պատասխանել էինք՝ փաստերը մեջ բերելով՝ որ երկու պատմագիրների տեղեկությունները «ոչ միայն ըստ ամենայնի նույնը չեն, այլև էական կետերում հակասում են միմյանց»: Հիմա Ակինյանը այսպես է ձևակերպում իմ ասածը. «Համենայն դեպս կրնդունի Տեր-Մինասյան, թե այդ երկուքի հաղորդագրությունները անէական կետերու

մեջ միաբան են. իսկ էականի և ոչ-էականի զանազանությունը ենթակայական է: Ոչ մի տեղ ես չեմ ասել, թե Տաբարիի և Եղիշեի հաղորդագրությունները՝ անէական կետերի մեջ միաբան են: Ես օրինակներ եմ բերել միայն, թե որքան հակասում են միմյանց Տաբարիի և Եղիշեի ասածները և եզրակացրել եմ հետևյալը. «Այս երկու տեղեկություններն (Տաբարիի և Եղիշեի) այնպես բացարձակորեն հակասում են միմյանց, որ նրանց նույնության մասին խոսելը միմիայն կանխակալ կարծիքից բղխած քաշքշուկ է» (էջ 64): Եվ ապա «... (Ակինյանի) մեթոդով կարելի է, իհարկե, աշխարհում եղած բոլոր իրական հակասություններն ու դժվարությունները վերացնել, բայց միայն... երևակայության մեջ» (էջ 65):

Սակայն Ն. Ակինյանի պատասխանի մեջ միայն մի կետ կա, որ արժանի է ուշադրության և առանձին քննության:

Անդրադառնալով Գենշապուհի «Յորժամ եկի ես յաշխարհն Հայոց... Գուժ և սէր ունիմ ընդ աշխարհն» հատվածին՝ Ակինյանն ասում է. «Այս խոսքերը, ըստ Եղիշեի, արտասանված են 453/454-ին: Գենշապուհ, որ զՀովսեփ իր կաթողիկոսության օրերուն, ուստի նախքան 450 տեսած է, իր երթն ալ Հայաստան 449-են հառաջ պատահած պետք է ըլլա: Ան գացած է իբրև մարզպան, ինչպես «որ մարզպան աշխարհին լեալ էր յառաջ քան զիմ երթալն» ենթադրել կուտա: Ո՞վ էր այդ, իրեն նախորդ մարզպանը: Գիտենք, որ 444-ին Շահապիվանի ժողովին ներկա էր Վասակ Սյունյաց տեր և Հայոց մարզպան, որ հավանորեն 442/43-ին կոչված էր Հայոց մարզպանության: Իսկ Հովսեփ «իշխան էր ամենայն քրիստոնեից» 440-ի մարտին ի վեր: Ուստի եթե Գենշապուհ Հայաստան եկած է, պետք է 441/442 շրջանին պատահած ըլլա»:

Թյուրիմացություններից խուսափելու համար մենք ամբողջ հատվածը մեջ բերինք Ակինյանի բառերով:

Ի՞նչ կարելի է ասել այս դատողությունների մասին:

Մեզ թվում է, որ նրանք խարսխված են ոչ մի հիմք չունեցող բռնազրուսիկ ենթադրությունների վրա: Ո՞րտեղից է հայտնի Ակինյանին, որ Գենշապուհը որպես մարզպան է գնացել Հայաստան: «Որ մարզպան աշխարհին լեալ էր յառաջ քան զիմ երթալն» բառերը, որոնց վրա ուզում է հենվել Ակինյանը, բնավ չեն ապացուցում, որ Գենշապուհը մարզպան է դարձել: Եթե այդպես լիներ, պետք է ասվեր «յառաջ քան զիս», իսկ «յառաջ քան զիմ երթալն» արտահայտությունը ցույց է տալիս միայն, որ Գենշապուհը պետք է հատուկ նպատակով գնացած լինի Հայաստան: 441/442 թվականի մասին խոսելն էլ դարձյալ Ակինյանի բանասիրական մեթոդին հատուկ քաշքշուկ է: Ստեփաննոս Սյունյաց եպիսկոպոսը իր «Պատմութիւն տանն Սիսական» աշխատության մեջ¹ պարզ ի պարզո ասում է. «Յետ բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց, որոյ էր վերջինն Արտաշէս եկաց մարզպան ի տեղի Արտաշիսի Վեհմիհր-շապուհ ամս ԺԳ... Իսկ յետ Վեհմիհրշապուհոյ մարզպանութեան կացուցանեն ի տեղի նորա զՎասակ Սիւնեաց տէր մարզպան Հայոց»: Ի՞նչ հարկ կա, որեմն, մի նոր, շեղած մարզպան ստեղծելու և խցկելու Վեհմիհրշապուհի և Վասակի արանքը:

Այն ինչ Եղիշեն այս բոլորի մասին շատ ճիշտ և իրադարձություններին համապատասխան բնական բացատրություն է տալիս: Նա, պատմելով 449

¹ Հրատ. Մ. էմին, Մոսկվա, 1861, էջ 40:

բվականի շուրջը կատարված անցքերը և նույնիսկ ակնաբեկով թվականը («Արդ ի սկզբան երկոտասաներորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ...»)՝ ասում է հետևյալը. «Զմի ոմն ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց ի գործ առաքէր յերկիրն Հայոց» (ընդգծումն իմն է, Տ.-Մին.): Մի՞թե «ի գործ առաքէր» կարող է նշանակել մարզպան կարգել: Մարզպան նշանակելու կամ կարգելու մասին այդպես չեն խոսում մեր պատմագիրները: Վերն արդեն տեսանք որ Ստեփաննոս Օրբելյանը այդ մասին ասում է «եկաց մարզպան» կամ «կացուցանեն» մարզպան: Ղազար Փարպեցին էլ (էջ 73) Ատրորմիզդի մասին այսպես է ասում՝ «Եւ զԱտրորմիզդ ոմն անուն, յաշխարհէն Հայոց, մարզպան հրամայէր թողուլ». հմմտ. նույն էջում Փարպեցու ասածը Մուշկան Նիսալավուրտի մասին. «Եւ տեսեալ Մուշկանայ զհրովարտակն թագաւորին Յազկերտի, և լուեալ զբանսն ի հրովարտակէն՝ կացուցանէր ի Հայս մարզպան զԱտրորմիզդ Արշական, և զիրս ամենայն... նմա յանձն առնէր»: Կամ Եղիշեն՝ «Յայնժամ զմի ոմն յաւագ նախարարացն՝ Ատրորմիզդ անուն... գրէր և յանձն առնէր նմա զաշխարհն Հայոց մարզպանութեամբ» (Եղիշե, Երևան 1957, էջ 128): Եւրեմն մարզպան նշանակելու հատուկ տերմին է գոյութիւն ունեցել — «յանձն առնել աշխարհն մարզպանութեամբ», «մարզպան հրամայէր թողուլ», «կացուցանէր մարզպան» և այլն, իսկ «զմի ոմն ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց ի գործ առաքէր յերկիրն Հայոց» երբեք չի կարող նշանակել, թե այդ անձը մարզպան է կարգվել:

Ընդհակառակը, Դենշապուհի մասին Եղիշեի ասածից երևում է միայն, որ Դենշապուհը Հայաստան է ուղարկվել շուրջ 449 թվականին, երբ հայոց մարզպանն անկասկած վասակն էր, որպես հատուկ լիազոր և ան էլ որոշ հանձնարարութեամբ (ի գործ — որոշ գործով) — ամբողջ Հայոց երկրում աշխարհագիր առնել «ի թողութիւն հարկաց և ի թեթևութիւն ծանրութեան այրեծիոյն»: Ահա այս աշխարհագրի համար էլ նա տարի ու կես շրջել է ամբողջ Հայաստանում, ինչպես վկայում են Դենշապուհի սեփական խոսքերը:

Չափազանց տարօրինակ կլիներ նաև երկրի ընդհանուր կառավարչի (մարզպանի = փոխարքայի) մասին ասել, թե նա աշխարհագիր անելու նպատակով տարի ու կես շրջել է երկրում: Մարզպանութիւն անելու համար չեն շրջում երկրում, այլ որևէ հատուկ հանձնարարութիւն կատարելու համար:

Այսպիսով, Ակինյանը մի նոր մարզպան ստեղծելով Հայաստանում, հակասութեան մեջ է ընկել պատմական հաստատուն ու աներկրայելի տվյալների և իր իսկ նախկին գրածների հետ: Տվյալ շրջանի հայոց մարզպաններն եղել են՝ 1. Վեհմիհրշապուհ (428—441), 2. Վասակ Սյունի (441/42—451) և 3. Ատրորմիզդ Արշական 452-ից սկսած, որոնք առանց որևէ ընդմիջման հաջորդել են միմյանց:

* * *

*

Ներկայացած առիթից օգտվում ենք մի քանի խոսք ասելու նաև Ն. Ակինյանի մեր Եղիշեի վարդանանց պատմութեան բաղադատական հրատարակութեան առթիվ գրած ընդարձակ մատենախոսութեան մասին (տե՛ս Հանդես Ամսօրյա 1957 թ. № 11—12, նոյեմբեր—դեկտեմբեր, էջ 589—608 և 1958 թ.

¹ Եղիշեի Վասակ Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, հրատ. Ծ. Տեր-Մինասյանի, Երևան, 1957, էջ 18:

№ 1—4, հունվար—ապրիլ, էջ 152—156), մի քանի անճշտություններ և թյուրիմացություններ ուղղելու համար:

Առաջին անճշտությունը, որ պետք է ուղղել, հետևյալն է. Ն. Ակինյանը մի քանի անգամ կրկնում է, որ մենք «ձեռագիրները և համապատասխան բնագիրները համեմատել ենք 1861-ի բնագրին հետ»: Երկրորդ անգամ նա ասում է՝ «...Այժմ Ե. Տեր-Մինասյան կուտա մեզի Եղիշեի պատմությունը համեմատած Թեոդոսիայի 1861-ի հրատարակության հետ»: Երրորդ անգամ՝ «Հովսեփյան կատարած էր այդ համեմատությունները Եղիշեի 1879 տպագրության հետ, որ եղած էր ռուս Անձևացյացն օրինակի»: «Երվանդ Տեր-Մինասյան ունեցած է այդ օրինակին առաջին տպագրությունը, Թեոդոսիա 1861. հրատարակություն մը, ուր Եղիշեի բնագիրն ամենեն ավելի խաթարված էր. ուստի անատակ ձեռագրական համեմատությանց համար բնագիր ըլլալու»: Այնպիսի տպավորություն է ստացվում, որ Հովսեփյանը համեմատության համար ավելի ճիշտ բնագիր է վերցրել, քան ես:

Ն. Ակինյանի այս պնդումները չեն համապատասխանում իրականությանը. նախ, մենք համեմատության համար չենք վերցրել Թեոդոսիայի 1861 թ. ռուս Անձևացյացն օրինակի առաջին տպագրությունը, այլ հենց այն բնագիրը, որ ձեռքի տակ է ունեցել Հովսեփյանը, այսինքն ռուս Անձևացյացն օրինակի» կատարված 1879 թ. հրատարակությունը, որից արտատպված է Տիխիսի 1913 թ. տպագրված և մեր որպես համեմատությունների համար օրինակ վերցրած բնագիրը: Չենք հասկանում, թե ինչպես են այսպիսի թյուրիմացություններ ստացվում Ն. Ակինյանի մոտ, երբ մեր հրատարակության առաջաբանում էջ LVIII ասված է. «Համեմատությունների համար հիմք ենք ընդունել Եղիշեի Վարդանանց պատմության այսպես կոչված Անձևացյաց օրինակը, որպես մեզանում ամենից ավելի տարածված տեքստը (Տիխիս, 1913)»: Իսկ սա արտատպված է նույն տեղում 1904 թ. հրատարակված օրինակից, որը իր հերթին արտատպություն է Տիխիսում 1879 թ. Գարրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանի երկէջ առաջաբանով տպագրված օրինակից (այսինքն՝ Գարեգին Հովսեփյանի իբր համեմատության օրինակ վերցրածից): Այդ հրատարակության տարբերությունը Թեոդոսիայի 1861 թ. տպագրությունից այն է միայն, որ, ինչպես գրում է հրատարակիչ Գարրիել արքեպիսկոպոս Այվազյանը, նա խույս է տվել «ի յայտնի կամ կասկածելի վրիպակաց տպագրութեան այնորիկ»: Ուրեմն, Գ. Հովսեփյանի և իմ համեմատության համար հիմք վերցրած օրինակը բոլորովին նույնն է: Իսկ թե Թեոդոսիայի 1861 թ. հրատարակության բնագիրն ամենեն ավելի խաթարված էր. ուստի անատակ ձեռագրական համեմատութեանց համար բնագիր ըլլալու», այդ էլ անհատական վճիռ է, որ սարտադիր չէ ոչ որի համար և շատ բանասերներ Անձևացյաց կոչված օրինակը համարել են Եղիշեի լավագույն օրինակներից մեկը:

Երկրորդ, Մխիթարյանների հրատարակած 1838 թ. Եղիշեի մատենագրությունը, որ Ն. Ակինյանը համարում է «Մխիթարյանց... ամենեն խնամյալ հրատարակությունը», մենք հնարավորություն չունեինք օգտագործելու, որովհետև, ինչպես վկայում է Ն. Ակինյանը, «Ձեռագիրներու տարբերակները գետեղված են ստորև բնագրին, - դժբախտաբար առանց նշելու ձեռագիրներու անունները» (ընդգծումը մերն է: Ե. Տ.-Մին.), իսկ մենք սկզբունք ենք ընդունել բոլոր այլընթերցվածների համար տալ համապատասխան ձեռագրի անունը: Մանավանդ որ մեր ձեռքում եղել է Վենետիկի Մխիթարյանց ընտիր

ձեռագրի լուսատիպ նմանահանութիւնը, որից մենք օգտվել ենք անհրաժեշտ շափով:

Երրորդ, մենք տեղին շինք համարում նաև Ն. Ակինյանի առաջարկը՝ Գ ձեռագիրը համարելու լավագույնը և նրա «ուղղագրված բնագրին հետ համեմատել ձեռագիրները ու հատակոտորները, ի վերջո տպագիրները»: Այդպիսի ընտրութիւնը միշտ անհատական բնույթ է կրում. դուցե և Դ մեր լավագույն ձեռագիրներից է, բայց կան Եղիշեի ձեռագիրներին ծանոթ բաժնասերներ, օրինակ Վ. Առաքելյան¹, որոնք լավագույն ձեռագիրը համարում են, իմ կարծիքով իրավացիորեն, Բ ձեռագիրը և այդ դեպքում անշուշտ հարց կդնեն, թե ինչու որպես բնագիր չէ վերցված Բ ձեռագիրը: Ինքը Ն. Ակինյանն էլ գտնում է, որ ԳԼԾՏ¹ խմբին շատ մոտ է Բ.-ն, «իսկ իրմէ ոչ շատ հեռու է Ա. և Գ»: Մեր կարծիքով՝ ո՛չ թե պետք է ձեռագիրներից որևէ խմբի կամ օրինակի առաջնութիւն տալ, այլ բնագիրը կազմելիս պետք է բոլոր ձեռագիրներից ընտրել լավագույն ընթերցվածները և դնել բնագրի մեջ, իսկ մյուս բոլոր այլընթերցվածները դնել բնագրի ստորոտը, ինչպես մենք իրոք վարվել ենք:

Չորրորդ, մեզ մնում է մի քանի խոսք էլ ասել Եղիշեի բնագրի «վերակազմութեան» մասին: Եթե վերակազմութիւն ասելով պետք է հասկանանք բնագրի այնպիսի փոփոխութիւն, որ ձեռագիրներից ոչ մեկը չի տալիս, այլ պետք է այդ ենթադրել՝ ելնելով զանազան հավանական և անհավանական վարկածներից, ապա մենք, իհարկե, բոլորովին դեմ ենք այդպիսի «վերակազմութեան»: Օրինակ, Ն. Ակինյանը ենթադրում է, որ «ի սկզբան տէրութեանն Շապուհոյ» հատվածում (տե՛ս մեր հրատ., էջ 6) Եղիշեի սկզբնագիր բնագրում եղել է Շապուհոյի փոխարեն «Խոսրով» և ապա շարունակվել է «զոր եգիտ սատանայ...» և այլն: Մենք կարծում ենք, որ այսպիսի փոփոխութիւն նույնիսկ Ն. Ակինյանը լրջորեն չի առաջարկի:

Իսկ եթե վերակազմութիւն կամ, ավելի ճիշտ, բնագրի կազմութիւն ասելով պետք է հասկանալ բնագրի վերականգնումը միայն առկա եղած նյութի (այս դեպքում ձեռագրերի և այլն) հիման վրա, ապա մենք այդ գործը աշխատել ենք մեր կարողութեան շափով կատարել: Այն, ինչ որ գտել ենք ճիշտ որևէ ձեռագրում, դրել ենք բնագրի մեջ, այլընթերցվածները ղետեղելով էջի ստորոտը «սարվածքի» մեջ: Ընդ որում մենք բնավ հավակնութիւն չունենք պընդելու, որ մեր կազմած բնագիրն անսխալ է և վերջնական: Այս հարցում մենք միանգամայն ճիշտ ենք համարում մեր բազմերախտ ուսուցիչ, մեծ հայագետ և տեքստաբան Մ. Արեղյանի կարծիքը և հետևում ենք նրան: Իսկ նա Մովսես Խորենացու (Տփիսիս, 1913 թ.) գիտական բաղդատական հրատարակութեան առաջարկում (էջ ԽԹ—Մ) ասում է հետևյալը. «Մեր աշխատանքի մեջ կարևորը, կարծում ենք, ոչ այնքան բնագիրն է, որքան ընթերցվածները: Բնագրի վերակազմելը չի կարող մի մարդու գործ լինել. դրա վրա դեռ շատերը պիտի աշխատեն. և կարծում ենք, այսուհետև ուրիշները հեշտութեամբ կարող են վերակազմել բնագիրը՝ ի նկատի ունենալով ո՛չ միայն մեր տված ընթերցվածները, այլև ուրիշ աղբյուրներ, և ամեն մի հատվածի համար առանձնապես ուսումնասիրութիւն անելով...»:

¹ Տե՛ս «Բաները Մատենադարանի» № 3, Երևան, 1956, էջ 206, որտեղ նա «մեր Մատենադարանի երկու լավագույն ձեռագրեր» է անվանում №№ 1850 և 1888, այսինքն՝ մեր Ա. և Բ ձեռագիրները:

Վերջապես, դուր չանք է գործ դրել Ն. Ակինյանը այնպիսի տպավորութիւն ստեղծելու, թե իբր մենք տվել ենք Անձևացյաց օրինակի բնագիրը մյուս ձեռագրերի ընթերցվածներով: Այդ ևս շատ հեռու է իրականությանը համապատասխանելուց: Ըշմարտութիւնն այն է, որ մենք Անձևացյաց օրինակը (մեր հրատ. մեջ նշանակված A տառով) դիտել ենք լոկ որպէս առկա «ձեռագիրներից» մեկը, և բնավ միշտ չէ, որ նրա ընթերցվածները նիշտ են և համաբերել և զետեղել բնագրի մեջ: Ընդհակառակը, բազմաթիվ դեպքերում մենք հետևել ենք այլ ձեռագրերի տվյալներին և Անձևացյաց օրինակի ընթերցումը զետեղել ենք սողատակին՝ սարվածքի մեջ: Միտք չունի այստեղ մանրամասնորեն ցույց տալ, թե ո՞րքան հաճախ ենք մենք այդպէս վարվել, բայց ընթերցողին մի մոտավոր գաղափար տալու համար կասենք միայն հետևյալը. Եղիշի Ընծայականի ընդամենը 3 էջում (50 տող) մենք 21 անգամ Անձևացյաց օրինակի ընթերցումը դրել ենք սարվածքի մեջ, նրանց փոխարեն բնագրում զետեղելով այլ ձեռագրերի մեր կարծիքով ավելի հաջող ընթերցվածները: Կարծում ենք՝ այսքանը բավական է:

Е. ТЕР-МИНАСЯН

В ПОСЛЕДНИЙ РАЗ О Н. АКИНЯНЕ И ОБ «ИСТОРИИ ВАРДАНА» ЕГИШЕ

Резюме

Венский мхитарист Н. Акинян, заканчивая свое обширное исследование об армянском писателе V века Егише, которого он считает писателем по меньшей мере VII века, в последних графах своей работы отвечает на рецензии и критические заметки многочисленных ученых. Особенно ополчается он против автора настоящей статьи за критику его положений.

Автор статьи на наглядных примерах показывает, что Акинян, несмотря на свои усилия, не смог привести ни одного доказательства в пользу своих ошибочных положений.

Лишь один вопрос, поднятый здесь Акиняном, заслуживает внимания. Он старается доказать, что Деншапух приехал в Армению как марзпан в 441 году. Однако Акинян, вопреки историческим данным, всовывает нового, им самим испеченного марзпана между Вехмиршапухом и Васаком Сюни. Автор статьи и тут показывает, что доводы Акиняна несостоятельны.

Автор заканчивает статью некоторыми замечаниями по поводу рецензии Акиняна на академическое издание труда Егише.

